

Civil szervezetek, gazdasági érdekvédelem, pártok: transzmissziós szerkezet az állam és a társadalom között

Az állam és a társadalom külön egységként történő kezelése felveti a kettő közötti közvetítés kérdését. A kapcsolatnak nyilvánvalóan két iránya van, most azonban az egyikre összpontosítunk, mégpedig a fő irányra, a társadalmi igények közvetítésére az állam felé. Ezt a folyamatot hármasság tagolásban szokás tárgyalni, amit én is követek. A három egység tematikailag és szervezetileg alapozódik meg.

Tematikusan arról van szó, hogy az összes társadalmi igényt politikai, gazdasági és egyéb kategóriába sorolják be. Mint mindig a társadalomtudományoknál a tényleges jelenségek és történések pontos besorolása problematikus, tehát marad a konvenciók ismertetése. Példának okáért, a munkaidő csökkentéséért meghirdetett általános sztrájkot igen nehéz tisztán a gazdasági érdekvédelem körébe tartozó eseményként becémezni, hiszen nyilvánvaló annak politikai relevanciája. Különösen, ha közben a demonstrálók előállnak a kormány lemondásának követelésével.

A társadalmi érdekvédelem formáinak hármasság tagolását meg lehet erősíteni szervezeti – lépték – és bonyolultsági szempontok bevonásával. Ilyen értelemben a politikai érdekképviselőt hozzá lehet kötni egy különleges szervezettípushoz – a politikai párthoz, amely felépítésében, célkitűzéseiben különbözik a többi szervezettíptól. Hasonlóképpen eléggé jellegzetesek a gazdasági érdekek artikulálását és érvényesítését végző szakszervezetek, szakmai kamarák, ágazati lobbik, munkaadói szövetségek.

Kezdjük tehát az áttekintést az „összes többi” kategóriájába tartozó képződményekkel. Természetesen ezeken belül is lehetne még végtelen számú alcsoportot felállítani, de nincs értelme. Mégpedig azért, mert mi a mindenféle civil szervezeteket, kifejezetten egy szempontból vizsgáljuk jelesen abból, milyen szerepet játszanak a társadalom politikai jellegű érdekvédelem folyamatában az állam irányába.

Az érdekartikuláció kikerülhetetlenül szervezeti formát ölt. Számottevő társadalmi érdek csak úgy tud megjelenni, ha létrehozzák ennek szervezeti alapját. Érdekek viszont igen sokfélék lehetnek, jó részük furcsaságnak tűnik a többiek szemében. A bélyeggyűjtők elég jól megértik egymást, talán a lepkegyűjtőkkel is éreznek valamiféle rokonságot, de alpinista vagy ejtőernyős klubokhoz vajmi kevés közülük van. Két futballrajongó elvileg egy kategóriába tartozik, viszont képesek mélyszénvet érezni egymás iránt olyan alapon, hogy az egyik MTK a másik meg FRADI drukker.

A lényeg az, hogy bármilyen alapon létrejöhetnek egymással összetartó emberek csoportjai. A szépirodalom szívesen élcelődik is az emberek ilyen fajta hajlamán. Nemeček Ernő például a Gitt-egyletnek volt tagja, Sherlock Holmes pedig a Diagenes klubba volt

bejáratos. Nem is beszélve Frédiről és Béniről, az Ökör-kör oszlopos tagjairól. Az egyik társaságot a gittrágás tartotta össze, a másikat meg a hallgatagság kultiválása. Ami a közös nevező a civil társadalmat alkotó szervezetek között, az az együgyűség. Olyan szervezetek tartoznak ide, amelyek valamilyen egyszerű egyértelmű ismérv alapján gyűjtik valamilyen szervezeti keretbe híveiket.

De még egy ilyen szervezet létrehozása is valamiféle érdekartikuláció megnyilvánulása. Ez sem megy kezdeményezés, működési szabályok lefektetése, valamilyen vezetőség megválasztása nélkül. Szinte biztos, hogy előbb utóbb jogilag is be kell regisztrálni a szervezetet, és számlát kell nyitni a számára. A gyakorlatban tehát a társadalmi önszerveződés tipikus színterei a civil szervezetek. Ilyen értelemben az állampolgárok politikai szocializációjának is felbecsülhetetlen értékű iskolái. A politika iránt kevésbé érdeklődő emberek is megtanulják itt, mi az az érdekegyeztetés, hogy kell egy gyűlésen döntéseket elfogadni, vezetőket választani és leváltani, valamilyen hivatalos szervnél a szervezet nevében tárgyalni, egyeztetni, megállapodni más csoportokkal. Mindebbe olyan alapon keveredik bele az egyszerű honpolgár, hogy van valami, ami érdekli, tisztába jön valamilyen érdekével. Az alulról jövő önszerveződés tartja életben a civil társadalmat, és ez a legfőbb ismérve is.

A modern társadalmak működése szempontjából tehát fontos, hogy a civil társadalom szövedéke sűrű legyen: minél nagyobb számban tenyészzenek a minél változatosabb önszervező csoportok. Az egyén legyen benne minél több ilyen csoportban. Egy rendes polgár vegyen részt a környék egyházának működtetésében, legyen tagja az iskola tanácsának, legyen tag a helyi vadász vagy horgászklubban, járjon össze többi golf, vagy sakk, vagy gombfoci rajongóval, tartsa a kapcsolatot az országos Micimackó szövetséggel stb. Ezen szervezetek némelyikében vállaljon elnöki, titkári, ellenőrző bizottsági tagságot, járjon el összejöveteleikre és közgyűléseikre. Ha mindezt megteszi, emberünk szert tesz egy alapjártasságra az érdekartikulációban és a mindenféle közügyek intézésében. Legalábbis ez az ideál, aminek a nyugati kultúrkörhöz tartozó jóra való polgároknak meg kell felelni. Legyenek tisztában vele, hogy önöktől is ezt várják.

Ilyen értelemben, egy társadalom politikai profiljának felrajzolásakor is kikerülhetetlen annak megalapítása, hogy a civil társadalom jól kiépített vagy csökevényes. Általában egyenes összefüggés szokott mutatkozni az adott ország demokráciájának működőképessége és a civil társadalom kifejlettsége között. Ez teljesen logikus. Egy atomizált társadalom viszonyai között, ahol a lakosságnak nincs gyakorlata az érdekartikulációban, a normális politikai érdekképviselést is szavazatvásárlás, demagógia, közöny, kiábrándultság fogja jellemezni. Nincs igaza tehát azoknak, akik gúnyolódnak a

Gittegyleten. Önök például valószínűleg egyetlen szervezet alakításában sem vettek részt és egynek sem tagjai (A kötelező tagság nem számít.). Ha valaki miután nem tud három önszerveződő csoportot felsorolni, aminek tagja és ezért másodrendű társadalmi lénynek érzi magát, akkor igaza van.

A gazdasági érdekvédelemnek megvannak a jól bejáratott szervezettípusai.

Első helyen a munkavállalók érdekvédelmét betöltő szakszervezetek állnak. Céljaik magától értetődőek: magasabb bérek, rövidebb munkaidő, jobb munkakörülmények, nagyobb szociális biztonság. Mindezekhez a munkavállalói létből adódó igényekhez járulnak még az eszköz-célok, vagyis a hatékony érdekvédelem eszköztárának biztosítása.

A fenti célok elérésének tipikus eszköze a szervezett munkabeszüntetés, a sztrájk. Magától értetődik, hogy könnyebb úgy sztrájkot hirdetni, hogy azt a törvény nem tiltja. Az is megkönnyíti az érdekérvényesítést, ha van lehetőség szakszervezet megszervezésére az adott munkahelyen. Valamint, hogy szakszervezeteknek legyen lehetősége kollektív szerveződésben rögzíteni a feltételeket a munkáltatóval. A szakszervezeti mozgalom hőskorában mindezekért a lehetőségekért még elszánt küzdelmet kellett folytatni. A szakszervezeti aktivistákat üldözték, a sztrájkolók ellen hatósági erőszakot alkalmaztak stb. Napjainkban ez már nincs így, a szakszervezetek a társadalmi érdekek közvetítésének bevett, elismert és sokszor megbecsült aktoraivá váltak. A modern társadalmak jogrendszere többnyire megengedi, és pontosan szabályozza a szakszervezetek működését és lehetőségeit, különös tekintettel a sztrájkjogra. Ez utóbbi nem lehet általános. A fegyveres testületeknek például lehetnek szakszervezetei, de nem sztrájkolhatnak. Képzeljék csak el, sztrájkba lép egy hónapra az összes rendőr! Vannak más foglalkozások és munkakörök is, ahol a munkabeszüntetés lehetőségét szigorú korlátok közé szorítják.

Napjainkban a szakszervezetek jogosítványai és lehetőségei körül újból élesedően vannak az ellentétek Nyugat magállamaiban. A 60-70-es években, amikor a jóléti társadalmak – a nagyméretű gondoskodó állam – a fénykorukat élték hosszútávú tendenciának tűnt a munkavállalói jogok folyamatos bővülése. A jelenlegi globális gazdaság viszonyai között azonban jelentős nyomás nehezedik a fejlett nyugati államokra, hogy csökkentsék közkiadásait, tegyék olcsóbbá munkaerejüket, hajlékonyabbá munkaerőpiacukat. Az utóbbi egyszerűen azt jelenti, tegyék lehetővé, hogy könnyebb legyen alkalmazottaktól megszabadulni.

Ennek a trendnek az Egyesült Államok az élharcosa, a kontinentális Európa pedig egyenlőre próbál ellenállni. Napjaink érdekes kérdése, hogy a szervezett munka jogait visszaszorítani igyekvő neoliberális gazdaságpolitika mennyire marad sikeres az USA-ban, és mennyire terjed majd át Nyugat Európára. Ami a volt szovjet csatlósállamokat illeti, ott ez a

kérdés eldőlni látszik: itt az amerikai modell abban az értelemben mindenképp érvényesül, hogy a szakszervezetek nem tudtak megerősödni.

A munkavállalói érdekvédelem szervezeti hététerére az ágazatiság jellemző. Az alapszintet értelemszerűen a gazdasági egységek alkotják, amelyek bizonyos méretet érnek. Világos, hogy egy családi vállalkozás, mint gazdasági alegység nem alkalmas terep a szakszervezet-alapításra. Legalább néhány tucat igazi bérmunkásra van szükség a gyakorlatban az igazi szakszervezeti munkához. A munkahelyi csoportok ágazatai pl. bányász, nyomdász, köztisztasági, pedagógus, vasutas stb. szakszervezetekbe tömörülnek. Ezekből hoznak létre országos szövetségeket, amelyek már a nagypolitika első rendű szereplői. Ez azzal is jár, hogy a nagy szakszervezeti szövetségek többnyire valamely párthoz vagy irányzathoz állnak közel.

A szakszervezetek partnerei a mindenféle munkáltatókat összefogó vállalkozói, gyáriparos stb. szövetségek. Ezek afféle fordított szakszervezetként veszik magukra a nagyobb munkaadók gazdasági érdekeinek védelmét. A bérmunkát nagyobb arányban foglalkoztatóknak értelemszerűen ez az érdekük, hogy az minél olcsóbb legyen és minél nagyobb legyen velük szemben a mozgásszabadságuk.

A mai globalizált gazdaságban a multinacionális vállalatoknak lehetősége van, hogy áttegyék termelő egységeiket az olcsóbb munkaerővel rendelkező országokba. Másfelől azonban a fejlett nyugati országok munkaereje képzetesebb, ráadásul az olcsó munkaerőn kívül a tőkét kiépített infrastruktúrával, biztos jogi háttérrel és stabil politikai helyzettel is szokás csalogatni. A volt szocialista országok, valamint Kína és más délkelet-ázsiai országok is sikeresen kínálják a túrhető infrastruktúrát az olcsó munkaerőhöz a német, francia stb. szakszervezetek és munkavállalók nagy bánatára.

A gazdasági jellegű érdekvédelmi szervezetek között meg kell még említeni a szakmai, termelői véd- és docszövetségeket, kamarákat. Ezeket leginkább a középkori kézműves céhek utódaiként lehet elgondolni. Ha még össze tudják kaparni a történelemből elfelejtett tudásuk maradványait, emlékezhetnek rá, hogy ezek a városi mesterek piacvédő szakmai standard ellenőrző zárt testületei voltak. A középkori városokra már csak néhány épület emlékeztet, de különféle kistermelők meg specifikus szakmák képviselői azért próbálkoznak azzal, hogy zárják soraikat a konkurencia kordában tartása és valamilyen szakmai alapszínvonal biztosítása érdekében. A globális piac és a bürokratikusán működtetett állam viszonyai között persze ezek immár nem érhetik el középkori elődeik befolyását az ügyek menetére. Egy-egy összetartó sajtermelő, gyémántcsiszoló, kisgazda, magánfuvarozó stb. szövetség azonban a politikai rendszeren keresztül sokszor, sikerrel védi érdekeit:

védővámokat, normatív támogatást szabott felvásárlási árakat stb. csikarva ki saját államuktól.

A leginkább a jogászok és az orvosok őrizték meg szakmájuk kasztszerű zártságát és céhszerű öngazgatását kamaráikon keresztül. A kötelező kamarái tagság sok helyen feltétele az említett területeken történő munkavégzésnek. Vagyis ezen szakmák képviselői, a régi céhek mintájára maguk szabályozták munkavégzésük standardjait. Persze ezt napjainkban már csak állami felhatalmazással, külön törvényi szabályozás alapján tehetik.

Napjaink neokorporatívizmusa mégsem a céhek modern megfelelőihez, hanem a szakszervezetekhez és munkáltatói szövetségekhez kötődnek. A modern nyugati államok mintegy félreállnak kissé, hogy a fenti két szembenálló csoportosulás megegyezzen a legfontosabb kérdésekről, ami leginkább a minimálbér, a munkaidő, a kollektív szerződések témakörébe tartoznak. A szakszervezetek és a munkaadói szervezetek képviselőinek az állam által közvetített egyezkedését hívják tripartit (háromoldalú) egyeztetésnek vagy esetleg társadalmi érdekegyeztető tanácsnak. Az állam többes szerepben vesz részt az efféle tárgyalásokon. Egyrészt az állam az, amely törvényeivel lehetővé teszi és elősegíti ezek lezajlását, majd jogilag is érvényesíti a létrejött megállapodásokat. Másrészt az állam nem csak közvetít, hanem maga is munkáltató, méghozzá az adott országban a legnagyobb, aki a közszféra bérszínvonalával döntő módon befolyásolja a gazdasági közeget.

A pártokról még hosszán kell értekezni, az adott fejezet összefüggésében azonban csak azt kell egyértelművé tenni, mi teszi különlegessé ezeket a szervezeteket az érdekartikulációt eszközöző többi szervezett csoportosulástól. Ez a tényező a választásokon való részvétel. Ugyanezt úgy is ki lehetne fejezni, hogy a közhatalomból való közvetlen részesedés. Ez utóbbi meghatározás azonban csak azokra a pártokra érvényes, amelyek parlamenti képvisellel rendelkeznek.

Sok pártot úgy neveznek, hogy szövetség, mozgalom, fórum stb. Az önelnevezésen kívül még a hivatalosan hirdetett önmeghatározás is félrevezető lehet. Mivel a pártokat, úgy általában, nem találják rokonszenvesnek a választók, ezért azok vezetői néha nekifutnak, hogy magukat ne egyszerűen, mint valamilyen politikai érdekcsoportot, hanem mint valami mást, annál tisztábbat és emelkedettebbet határozzák meg. Mihelyt azonban elindulnak a parlamenti választásokon, világossá válik, hogy az adott csoportosulás párt.

A pártokat működtető politikai szakemberek célja, hogy valamilyen szűkebb-szélesebb társadalmi érdeket az államhatalom eszközei segítségével érvényesítsenek. A legfőbb eszköz a törvények megfelelő tartalmú megváltoztatása és végrehajtása. Ahhoz, hogy ezt valaki megtehesse, el kell indulnia a parlamenti, valamint helyhatósági esetleg elnökválasztásokon, és egyedül vagy többedmagával (koalíciót alkotva) meg kell nyernie azt.

Ha sikerül, akkor a választópolgárok szeme előtt és az ellenzék (akik nem nyertek, de bejutottak a parlamentbe) folyamatos bírálata közben sor kerülhet a kíséretre, a meghirdetett program, a választási ígéretek végrehajtására. Amennyiben a kísérlet nem elég meggyőző, legközelebb az ellenzék győz és próbálkozhat meg elképzelései átültetésével a társadalmi valóságba. Mivel a pártok a kampány hevében gyakran túlígérnek magukat, a hatalom birtokában pedig elbizakodottá válnak, a demokráciákban gyakori az efféle váltás. Ezért is hívják őket sokszor váltógazdaságoknak. Az egyszerű polgárok sokszor gondolják úgy a kormányról és az ellenzékéről, hogy az egyik kutya a másik eb, de a kormányzati pozíciók elvesztésének, vagy újbóli visszanyerésének lehetősége nélkül inkább „farkasfalkával” lenne dolguk, amelyet semmi sem tartana vissza attól, hogy visszaéljenek az államhatalommal, amíg valami véres forradalom keretében egy másik elit el nem orozza tőlük a koncot, hogy aztán ott folytassa, ahol az előző abbahagyta.

Addig jó tehát, ameddig a nagypolitika arénájában a nem túl tiszteletreméltó médiasztárba oltott házalóügynök politikusok konkurens falkái, folyamatos acsarkodás közepette, de mély harapásokat nem ejtve, afféle ritualizált polgárháborút folytatva működtetik a váltógazdaságot. Mindezt persze a saját csapatát biztató nézőközönség (választópolgár) lelkes tapsa vagy megvető fütyölése közepette. Az alternatíva az lenne a pártok lármás csatározásai helyett, ha a nézők az arénába tódulva erőszakkal döntenék el, kinek van igaza.

Amikor a politikai elitek csődöt mondanak, akkor bizony előfordulnak a fenti jelenetek, amelyek forradalmak, polgárháborúk, lázadások formájában örökítődnek meg a történelemkönyvek lapjain. Többnyire mint dicsőséges események, hiszen valaki győztesen kerül ki ezekből, és a történelmet a győztesek írják. A forradalmak természetrajzának tárgyalása azonban nem fér bele a politológia strukturalista-funkcionalista paradigmájába. Még is meg kell őket említeni, mint a diszciplínánk tárgyát képező normális demokrácia határeseeményeit. A forradalmak idején alakulnak ki ugyanis a nyugodtabb időszakok játékszabályai, és ez érvényes azokra, amelyeket a jelenlegi politológia afféle természettörvényként kezel, és amelyet önöknek el kell sajátítani a bevezető kurzus keretében. Ugyanilyen forradalmak formájában ér majd véget az a nyugodt, kiegyensúlyozott korszak is amilyenek az általunk mintaként kezelt az 50-es évek óta működő nyugati tömegdemokráciák is tartoznak. Ukrajnában, ha minden jól megy, az elkövetkező években fog létrejönni egy, a fenti mintához elfogatható mértékben hasonlító berendezkedés. Elég jó esélyünk van rá, hogy ezt az átmenetet átélve megéljük az ukrán politikai alrendszer hasonlóságát a nyugati magállamokéhoz. Ha szerencsénk van, ennek a modellnek az

összeomlására majd később kerül sor, és másoknak kell majd a maitól eltérő forradalmi politikatudományt elsajátítaniuk.

Kovács Miklós